

การวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์

(Social and Behavioral Research)

จักรพันธ์ ชัดชุมแสง

หัวข้อของบทเรียนออนไลน์นี้ คือ “การวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์” โดยตั้งวัตถุประสงค์ไว้เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับประเด็นทางจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ที่นักวิจัยพึงตระหนักและควรพิจารณา เนื้อหาของบทเรียนแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นการให้ความหมายโดยสังเขปของคำว่า “สังคมศาสตร์” และส่วนที่สองเป็นการเสนอให้เห็นถึงประเด็นทางจริยธรรมการวิจัยที่พึงตระหนักและพิจารณาสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์

ความหมายของ “สังคมศาสตร์” และ “พฤติกรรมศาสตร์”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ระบุว่า “สังคมศาสตร์” คือ “ศาสตร์ว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับสังคม มีหมวดใหญ่ ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ (เกี่ยวกับสังคม) มานุษยวิทยา สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ จิตวิทยาสังคม” (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, ม.ป.ป.) โดยนักสังคมศาสตร์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยที่วางอยู่บนพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ในการหาคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ศึกษา

ส่วน “พฤติกรรมศาสตร์” คือ การแสวงหาความรู้เพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และทำนายการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์โดยศึกษาผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เป็นการศึกษาในเชิงบูรณาการ และมุ่งเน้นศึกษาถึงสาเหตุและผลของพฤติกรรมมนุษย์จากตัวแปรทางสังคม จิตวิทยา และปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ (นิภาพรรณ เจนสันติกุล และไชยณัญ คำดี, 2563)

เนื่องจากความหมายของสังคมศาสตร์มีขอบเขตที่กว้างและคาบเกี่ยวกับพฤติกรรมศาสตร์ และพฤติกรรมศาสตร์เป็นการศึกษาพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ ดังนั้น จึงไม่สามารถแยกเนื้อหาสาระของทั้งสองศาสตร์ออกจากกันได้ (นิภาพรรณ เจนสันติกุล และไชยณัญ คำดี, 2563) นอกจากนี้แล้ว เนื้อหาและวิธีการศึกษาหรือวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ยังคาบเกี่ยวกับศาสตร์อื่น ๆ ที่ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ อาทิ ภูมิศาสตร์ ประชากรศาสตร์ นิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ บริหารธุรกิจ รวมทั้งสังคมศาสตร์ประยุกต์อย่างสังคมศาสตร์การแพทย์ หรือแม้แต่สาธารณสุขศาสตร์ พยาบาลศาสตร์ เกษตรศาสตร์ ก็นำวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ไปใช้ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยเช่นกัน

วิธีการที่จะได้ข้อมูลเพื่อนำไปสู่คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ที่นักสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ศึกษา อาจได้มาจากการเก็บข้อมูลที่นักวิจัยมีปฏิสัมพันธ์กับ “คน” โดยตรง ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสำรวจความคิดเห็นโดยใช้แบบสอบถามหรือแบบสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการทดลอง เป็นต้น หรือนักวิจัยอาจได้ข้อมูลมาโดยไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับคนโดยตรงแต่ข้อมูลดังกล่าวเชื่อมโยงถึงตัวคนได้ เช่น การศึกษาพฤติกรรมของคนในชุมชนออนไลน์โดยเก็บข้อมูลจากข้อความ ภาพ หรือวิดีโอที่คนโพสต์ในเว็บบอร์ดหรือสื่อสังคมออนไลน์ต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม ในการทำวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ มีประเด็นทางจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ที่นักวิจัยควรตระหนักและพิจารณาหลายประการ ตั้งแต่ขั้นตอนการออกแบบงานวิจัย การเก็บข้อมูล การนำเสนอผลการวิจัย ตลอดจนการเผยแพร่งานวิจัย ดังที่จะนำเสนอในส่วนที่สอง

ประเด็นทางจริยธรรมการวิจัยที่ควรพิจารณาสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์

การได้มาซึ่ง “อาสาสมัคร” หรือ “ผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัย”

ในบทเรียนออนไลน์นี้ ขอใช้คำว่า “อาสาสมัคร” แทนคำว่าผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัย (research participants) เนื่องจากเป็นคำที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในแวดวงจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยนัยยะแล้ว “อาสาสมัคร” คือผู้ที่ได้รับการบอกกล่าวเกี่ยวกับโครงการวิจัยก่อนตัดสินใจอย่างเป็นอิสระเข้าร่วมงานวิจัย ทั้งนี้ อาสาสมัครอาจเป็นคนที่ตอบแบบสอบถาม คนให้สัมภาษณ์เชิงลึก คนที่ถูกสังเกตพฤติกรรม คนที่เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัย เป็นต้น สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณ “อาสาสมัคร” ก็คือ “ตัวอย่าง” ที่ถูกสุ่มเข้ามาเพื่อเป็นตัวแทนของประชากร ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ “อาสาสมัคร” ก็คือ “ผู้ให้ข้อมูล” ซึ่งโดยทั่วไป นักวิจัยมักเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (purposive selection) ในประเด็นนี้ ขอแบ่ง เป็น 3 ประเด็นย่อย ได้แก่

1) การกำหนดขนาดของตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูล

สำหรับงานวิจัยเชิงปริมาณ นักวิจัยต้องแสดงวิธีคำนวณขนาดตัวอย่าง ระบุที่มาของค่าอ้างอิงและวิธีการสุ่มตัวอย่างให้ชัดเจน เพื่อให้คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ที่พิจารณาโครงการวิจัยมีความมั่นใจว่า นักวิจัยเลือกตัวอย่างด้วยวิธีการที่เหมาะสม ถูกต้อง ยุติธรรม และปราศจากอคติ การคำนวณหรือสุ่มผิด อาจส่งผลให้กลุ่มตัวอย่างต้องแบกรับความเสี่ยงในการวิจัยมากเกินไปจนความจำเป็น (ชไมพร กาญจนกิจสกุล, 2561) ดังนั้นจึงควรใช้ขนาดตัวอย่างให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ยังคงไว้ซึ่งคุณค่าในทางวิชาการ ถ้าใช้ตัวอย่างมากเกินไป อาสาสมัครที่ถูกเข้าร่วมงานวิจัยก็เสียเวลาโดยไม่จำเป็น แต่ถ้าใช้ตัวอย่างน้อยเกินไป ไม่สามารถยืนยันว่าผลการวิจัยมีนัยทางสถิติจริงหรือไม่ (ส่งผลต่อความน่าเชื่อถือ) รวมทั้งอาสาสมัครก็เสียเวลาโดยไม่จำเป็นด้วย

ส่วนงานวิจัยเชิงปริมาณคุณภาพนั้น ถึงแม้ว่านักวิชาการจำนวนหนึ่งชี้ว่างานวิจัยที่มีความน่าเชื่อถือควรมีผู้ให้ข้อมูล 30 รายขึ้นไป (เช่น Teddlie & Tashakkori (2009)) แต่โดยทั่วไปแล้วงานวิจัยเชิงคุณภาพไม่ได้เน้นจำนวนของผู้ให้ข้อมูลและไม่เน้นการสุ่มตัวอย่างเพื่อให้เป็นตัวแทนที่ดีของประชากรที่ศึกษาเหมือนกับงานวิจัยเชิงปริมาณ (ดูเพิ่มเติมใน ชไมพร กาญจนกิจสกุล, 2561) แต่ให้ความสำคัญกับความละเอียดและลึกซึ้งของข้อมูลที่จะนำไปสู่คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ที่ศึกษา นอกจากนี้ นักวิจัยต้องไม่เลือกผู้ให้ข้อมูลเพราะความสะดวกหรือความคุ้นเคยกับกลุ่มเป้าหมาย นักวิจัยต้องแสดงให้เห็นกระบวนการฯ เห็นว่าบุคคลที่จะถูกเลือกเข้าร่วมงานวิจัยมีคุณสมบัติที่เหมาะสม โดยระบุลักษณะหรือคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลให้ชัดเจนและละเอียดที่สุด ประการสำคัญ นักวิจัยไม่ควรกังวลที่จะต้องระบุจำนวนที่แน่นอนของผู้ให้ข้อมูล ถ้ารู้จำนวนที่แน่นอนก็ควรระบุ แต่ถ้ายังไม่รู้ ควรระบุจำนวนโดยประมาณ เช่น ประมาณ 20 คน แต่ไม่ควรใช้ข้อความ “อย่างน้อย” เช่น “อย่างน้อย 20 คน” หรือ “ไม่ต่ำกว่า” เช่น “ไม่ต่ำกว่า 20 คน”

2) การเข้าถึงประชากรหรือกลุ่มเป้าหมาย

นักวิจัยต้องแสดงวิธีการที่เหมาะสมในเข้าถึงประชากรเป้าหมายหรือกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการให้เข้าร่วมโครงการวิจัยเพื่ออำนวยความสะดวกและลดความเสี่ยงที่บุคคล เช่น ผู้ค้าบริการทางเพศ ผู้มีความหลากหลายทางเพศ แรงงานข้ามชาติ ผู้ต้องขัง ผู้ป่วย แม่เลี้ยงเดี่ยว ผู้ถูกล่วงละเมิดทางเพศ ผู้ถูกกลั่นแกล้งทางไซเบอร์ นักพนันออนไลน์ ผู้ใช้สารเสพติด ฯลฯ อาจได้รับจากการที่นักวิจัยมีวิธีการที่ไม่เหมาะสมในการติดต่อ เข้าไปพบ เพื่อชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัยและขอความยินยอม รวมทั้งการไปเก็บข้อมูล

ตัวอย่างของวิธีการที่เหมาะสมในการเข้าถึงอาสาสมัคร

- การส่งหนังสือขอความอนุเคราะห์จากสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานต้นสังกัดไปยังบุคคล หรือหน่วยงานในพื้นที่วิจัยเพื่อดำเนินการวิจัยและติดต่อกับประชากรหรือกลุ่มเป้าหมาย
- การขออนุญาตเข้าถึงรายชื่อและที่อยู่ของประชากรหรือกลุ่มเป้าหมายจากฐานข้อมูลเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จากสำนักงานเกษตรจังหวัด
- ครู (อาจเป็นนักวิจัยหรือผู้ประสานงาน) ฝากนักเรียนนำเอกสารชี้แจงผู้ปกครองของอาสาสมัครและแบบแสดงความยินยอมของผู้ปกครองไปให้ผู้ปกครอง ทั้งนี้ ไม่ควรให้ผู้ปกครองฝากแบบแสดงความยินยอมที่ลงนามแล้วให้เด็กในปกครองนำไปคืนให้ครู เพราะผู้ปกครองอาจไม่มีอิสระอย่างเต็มที่ในการตัดสินใจให้เด็กในปกครองเข้าร่วมโครงการวิจัย ในกรณีนี้ควรกำหนดให้ผู้ปกครองส่งแบบแสดงความยินยอมฯ ให้ครูหรือนักวิจัยโดยตรง

- การเข้าถึงหรือการติดต่อประชากรหรือกลุ่มเป้าหมายผ่านหมายเลขโทรศัพท์ e-mail address หรือที่อยู่ออนไลน์อื่นๆ เช่น Facebook หรือ Line account ฯลฯ นั้น นักวิจัยควรชี้แจงต่อคณะกรรมการฯ ว่าได้ข้อมูลดังกล่าวมาอย่างไร เช่น ขออนุญาตเข้าถึง e-mail address ของบุคลากรจากหัวหน้าส่วนราชการ, สืบค้นหมายเลขโทรศัพท์หรือ e-mail address จากเว็บไซต์ของหน่วยงานหรือบริษัทที่ใคร ๆ ก็เข้าถึงได้ นอกจากนี้ นักวิจัยควรชี้แจงให้อาสาสมัครรับทราบวิธีการได้ข้อมูลติดต่ออาสาสมัครด้วย
- สำหรับการติดต่อกลุ่มเป้าหมายที่นักวิจัยได้รับการแนะนำด้วยวิธีการที่เรียกว่า snowball sampling technique นั้น นักวิจัยต้องมีวิธีการป้องกันไม่ให้บุคคลที่จะถูกติดต่อดำเนินการดังกล่ารรู้สึกว่าถูกละเมิดความเป็นส่วนตัว ในกรณีนี้นักวิจัยควรให้บุคคลที่เป็นผู้นำทาง (Gate keeper) เช่น ผู้นำชุมชน ผู้นำองค์กร ติดต่อกลุ่มเป้าหมายและแจ้งว่านักวิจัยจะขอพบเพื่อพูดคุยเกี่ยวกับโครงการวิจัย ถ้าบุคคลดังกล่าวยินดีให้นักวิจัยพบ นักวิจัยค่อยขอข้อมูลการติดต่อจากผู้นำทาง แล้วติดต่อกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับการแนะนำเพื่อนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ซึ่งบุคคลดังกล่าวสะดวก

3) การกำหนดเกณฑ์การคัดเข้า/เกณฑ์การคัดออก/และเกณฑ์การถอนอาสาสมัครหรือยุติการเข้าร่วมการวิจัย

ปัญหาที่มักพบ คือ นักวิจัยไม่ระบุเกณฑ์เหล่านี้หรือระบุมาไม่ละเอียดเพียงพอ ในกรณีที่งานวิจัยมีความเสี่ยงน้อย (minimal risk) ประเด็นวิจัยไม่อ่อนไหว และไม่ได้เก็บข้อมูลจากบุคคลเปราะบาง การระบุเฉพาะเกณฑ์การคัดเข้าหรือที่งานวิจัยเชิงคุณภาพมักเรียกว่า “คุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูล” นั้นก็เพียงพอแล้ว ปัญหาต่อมาคือนักวิจัยมักเข้าใจคลาดเคลื่อนว่า “เกณฑ์การคัดออก” คือสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับเกณฑ์การคัดเข้า (ชไมพร กาญจนกิจสกุล, 2561) นอกจากนี้ นักวิจัยบางคนก็เข้าใจว่าเกณฑ์การคัดออก คือเกณฑ์ที่ตั้งไว้เพื่อนำอาสาสมัครออกจากงานวิจัย จริงๆ แล้วเกณฑ์การคัดออกคือเกณฑ์ที่ตั้งไว้เพื่อนำบุคคลเข้าสู่งานวิจัยตั้งแต่แรก ส่วนเกณฑ์การถอนอาสาสมัครหรือยุติการเข้าร่วมการวิจัยคือเกณฑ์ที่ตั้งไว้เพื่อนำบุคคลที่เข้าร่วมงานวิจัยออกจากงานวิจัยด้วยเหตุผลต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกป้องอาสาสมัคร

เราลองมาดูตัวอย่างเกณฑ์การคัดเข้า สมมุติว่านักวิจัยทำวิจัยเชิงคุณภาพเรื่อง “จากภูมิปัญญาผ้าไหมมัดหมี่สู่สินค้าโอท็อป” นักวิจัยอาจกำหนดเกณฑ์การคัดเข้า ดังนี้

- บุคคลไม่จำกัดเพศ
- อายุระหว่าง 18-59 ปี
- อาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัย 5 ปีขึ้นไป

- เป็นสมาชิกกลุ่ม OTOP ของหมู่บ้าน
- มีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำผ้าไหมมัดหมี่
- อ่านออกเขียนได้

เกณฑ์การคัดออก มีดังนี้

- ผู้มีสุขภาพที่เป็นอุปสรรคต่อการให้สัมภาษณ์ และ/หรือ
- ผู้ไม่สามารถเดินทางไปเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ณ สถานที่ซึ่งผู้วิจัยกำหนด

ดังนั้น ผู้ที่มีลักษณะหนึ่งในสองอย่างนี้จะไม่ถูกนำเข้าร่วมโครงการวิจัย

ส่วนเกณฑ์การถอนอาสาสมัครหรือยุติการเข้าร่วมการวิจัย ได้แก่

- ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม (สัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม) ไม่ครบถ้วน และ/หรือ
- ผู้ลาออกจากกลุ่ม OTOP ในช่วงเก็บรวบรวมข้อมูล และ/หรือ
- ผู้ที่หลังจากเข้าร่วมการวิจัยแล้วอาสาสมัครมีปัญหาสุขภาพจนไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ได้

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งของเกณฑ์ข้างต้น นักวิจัยจะถอนออกจากโครงการวิจัย

เกณฑ์การคัดเข้า (inclusion criteria) งานวิจัยเชิงคุณภาพมักเรียกว่า "คุณสมบัติของอาสาสมัคร"	เกณฑ์การคัดออก (exclusion criteria)	เกณฑ์การถอนผู้ร่วมวิจัย/ อาสาสมัคร หรือยุติการเข้าร่วม การวิจัย (withdrawal or termination criteria)
<ul style="list-style-type: none"> • เพศหญิงและชาย • อายุระหว่าง 18 - 59 ปี • อาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัย 5 ปีขึ้นไป • เป็นสมาชิกกลุ่ม OTOP ของหมู่บ้าน • มีประสบการณ์เกี่ยวกับการทำผ้าไหมมัดหมี่ • อ่านออกเขียนได้ 	<ul style="list-style-type: none"> • มีสุขภาพที่เป็นอุปสรรคต่อการให้สัมภาษณ์และร่วมสนทนากลุ่ม • ไม่สามารถเดินทางไปเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ณ สถานที่ซึ่งผู้วิจัยกำหนด 	<ul style="list-style-type: none"> • เข้าร่วมกิจกรรม (สัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม) ไม่ครบถ้วน • ลาออกจากกลุ่ม OTOP ในช่วงเก็บรวบรวมข้อมูล • หลังจากเข้าร่วมการวิจัยแล้วอาสาสมัครมีปัญหาสุขภาพจนไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ได้

การทำวิจัยที่แบ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเป็นระยะ (Phase)

นักวิจัยที่ออกแบบงานวิจัยที่แบ่งเป็นระยะหรือขั้นตอน คณะกรรมการฯ อาจรับรองในทุกระยะ หรือรับรองบางระยะก่อนก็ได้ ขึ้นอยู่กับความเสี่ยงและลักษณะของโครงการวิจัย เช่น งานวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมซึ่งนักวิจัยทำวิจัยเชิงคุณภาพก่อนในระยะที่ 1 แล้วทำวิจัยเชิงปริมาณในระยะที่ 2 กรรมการอาจพิจารณารับรองเฉพาะระยะที่ 1 ก่อน หลังจากที่นักวิจัยเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพเสร็จ และได้นำข้อมูลดังกล่าวมาใช้พัฒนาเครื่องมือวิจัยคือแบบสอบถามแล้ว ค่อยยื่นเรื่องขอปรับปรุงแก้ไขโครงการวิจัยพร้อมทั้งแนบบแบบสอบถามมาให้คณะกรรมการฯ พิจารณารับรอง ก่อนดำเนินการวิจัยในระยะที่ 2

นอกจากนี้ยังพบความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับงานวิจัยซึ่งดำเนินการเป็นระยะด้วย เช่น ในสาขาวิชาหลักสูตรและการสอนที่มักมีการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิในระยะที่ 1 ก่อน จากนั้นนำความเห็นของบุคคลเหล่านั้นมาพัฒนาเครื่องมือหรือสร้างโมเดลเพื่อจะนำไปทดลองใช้กับผู้เรียนในระยะต่อไป ในกรณีนี้ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับการวิจัยในระยะที่ 1 ถือเป็นอาสาสมัครด้วย นักวิจัยหลายคนมักเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าอาสาสมัครของงานวิจัยอยู่ในระยะของการนำเครื่องมือหรือโมเดลไปทดลองใช้เท่านั้น จึงไม่ได้รับการพิจารณาด้านจริยธรรมการวิจัยที่ครอบคลุมตั้งแต่ระยะแรก

งานวิจัยที่ศึกษาจากอาสาสมัครเพียงหนึ่งราย (Single subject study/single case experiment)

ปัจจุบันพบว่างานวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์จำนวนไม่น้อยเก็บข้อมูลจากอาสาสมัครเพียงรายเดียว เช่น การศึกษาเด็กออทิสติก ศิลปินแห่งชาติ ปราชญ์ชาวบ้าน นักเขียน ฯลฯ

สิ่งที่สำคัญที่พึงตระหนัก คือ นักวิจัยต้องแสดงให้เห็นว่ามีการขออนุญาตขอความยินยอมที่เหมาะสม กล่าวคือ ต้องเปิดโอกาสให้บุคคลมีอิสระในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ ไม่เข้าร่วมโครงการวิจัยด้วยความเกรงใจ รวมทั้งสามารถถอนตัวจากโครงการวิจัยได้โดยไม่เสียสิทธิ ประโยชน์ หรือไม่มีความผิดใด ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยที่อาสาสมัครเป็นเด็กนักวิจัยต้องขอความยินยอมจากผู้ปกครองหรือผู้แทนโดยชอบธรรมด้วย

การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ

นักวิจัยหลายท่านยังมีประสบการณ์ไม่มากนักในการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ จนอาจก่อให้เกิดความเสี่ยงกับอาสาสมัครได้ เช่น ใช้เวลาสัมภาษณ์นานกว่าที่ควรจะเป็น ทำให้อาสาสมัครเสียเวลาในการทำงานพักผ่อน หรือทำธุระส่วนตัว หรือบางครั้งนักวิจัยอาจสัมภาษณ์ในบางประเด็น จึงต้องนัดสัมภาษณ์เพิ่มเติมทั้งๆ ที่ระบุไว้ในเอกสารชี้แจงอาสาสมัครว่าจะขอสัมภาษณ์เพียงหนึ่งครั้ง หากเป็นเช่นนี้ อาสาสมัครหรือญาติของอาสาสมัครสามารถร้องเรียนมายังคณะกรรมการฯ ได้ว่านักวิจัยไม่ปฏิบัติตามสิ่งที่ได้แจ้งกับอาสาสมัคร

มีข้อเสนอแนะสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกในประเด็นที่อ่อนไหวกับบุคคลเปราะบาง นักวิจัยควรสร้างความคุ้นเคยกับอาสาสมัครก่อน โดยอาจพูดคุยเรื่องทั่วไปที่ไม่เกี่ยวกับงานวิจัยก่อน จากนั้นจึงเริ่มจากคำถามสบาย ๆ แล้วค่อย ๆ ไปสู่คำถามที่หนัก ขณะสัมภาษณ์นักวิจัยควรสังเกตปฏิกิริยาของอาสาสมัคร หากเห็นว่าอาสาสมัครไม่พร้อมหรือต้องการหยุดพัก ก็ควรหยุดพักหรือยกเลิกการสัมภาษณ์ในครั้งนั้น นอกจากนี้ ในการสัมภาษณ์ต้องระมัดระวังคำถามในประเด็นอ่อนไหวที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงทางจิตใจ และมีมาตรการที่ดีในการลดหรือจัดการความเสี่ยงดังกล่าว

ส่วนงานวิจัยที่ศึกษาประเด็นอ่อนไหว ควรหลีกเลี่ยงวิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม เพราะอาจก่อให้เกิดความเสี่ยงในกรณีที่ข้อมูลที่เปิดเผยในวงสนทนาดังกล่าวรั่วไหล จนก่อให้เกิดความเสี่ยงหรือความเสียหายต่ออาสาสมัคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสี่ยงทางสังคม เช่น การถูกเลือกปฏิบัติ หรือหากเป็นพฤติกรรมที่ผิดกฎหมายก็มีความเสี่ยงทางกฎหมายได้ ดังนั้น จึงควรใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกจากอาสาสมัครแทน

การทำวิจัยในพื้นที่ซึ่งมีบริบททางสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของนักวิจัย

ในกรณีที่ทำวิจัยในชุมชนชาติพันธุ์ กลุ่มคนที่มีความเชื่อ ค่านิยม หรือวิถีปฏิบัติที่มีลักษณะเฉพาะ นักวิจัยควรศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่วิจัยล่วงหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลเกี่ยวกับข้อห้าม สิ่งที่ต้องหลีกเลี่ยง หรือสิ่งที่ควรปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ความแตกต่างดังกล่าวก่อให้เกิดความเสี่ยงหรือความเสียหายต่ออาสาสมัครและชุมชนของอาสาสมัคร นอกจากนี้ นักวิจัยควรตระหนักในความแตกต่างของสถานภาพ การศึกษา วัฒนธรรม เพศสภาพ วัย ชนชั้น สุขภาพ อุดมการณ์ทางการเมือง เป็นต้น ระหว่างนักวิจัยกับอาสาสมัครด้วย

เช่น งานวิจัยเรื่อง “บทบาทของสตรีมุสลิมกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในครอบครัวในจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยนักวิจัยวางแผนว่าจะสัมภาษณ์อาสาสมัครในสถานที่ซึ่งมีความเป็นส่วนตัวเพื่อให้อาสาสมัครซึ่งเป็นสตรีมุสลิมให้สัมภาษณ์ได้อย่างเป็นอิสระ ในกรณีที่นักวิจัยเป็นผู้ชายก็ควรมีผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นผู้หญิงอยู่ในสถานที่สัมภาษณ์ด้วย หรืออาจมอบหมายให้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นผู้หญิงเป็นผู้สัมภาษณ์แทน เพื่อไม่ให้เกิดคำครหาเกี่ยวกับการที่หญิงและชายที่ไม่มีความสัมพันธ์ฉันสามีภรรยาหรือญาติพี่น้องอยู่ในที่รโหฐานตามลำพังซึ่งขัดต่อบรรทัดฐานของชุมชนจนทำให้อาสาสมัครได้รับความเสี่ยงทางสังคม

งานวิจัยที่เก็บข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

สำหรับนักวิจัยที่ใช้วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาหรือชาติพันธุ์วรรณาซึ่งโดยทั่วไปนักวิจัยมักอาศัยในพื้นที่วิจัยอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานเพื่อเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน มีข้อเสนอแนะว่าก่อนเก็บเริ่มเก็บข้อมูลจากอาสาสมัคร ควรทำให้ชุมชนหรือคนส่วนใหญ่ในพื้นที่วิจัยรับรู้เกี่ยวกับการ

ปรากฏตัวของนักวิจัย สถานะของนักวิจัย และวัตถุประสงค์ของนักวิจัย โดยอาจใช้วิธีที่เป็นทางการ เช่น การประกาศเสียงตามสาย หรือวิธีการที่ไม่เป็นทางการ เช่น การแนะนำตัวเองให้คนในชุมชนรู้จักขณะเข้าร่วมกิจกรรม เป็นต้น

นักวิจัยอาจขออนุญาตจากหัวหน้ากลุ่มหรือตัวแทนของคนในท้องถิ่นให้ช่วยประกาศให้คนในชุมชนรับรู้เกี่ยวกับงานวิจัย แต่พึงตระหนักว่าคนในท้องถิ่นอาจรู้สึกกดดันว่าจะต้องเข้าร่วมโครงการวิจัยเนื่องจากเป็นการประกาศเชิญชวนโดยผู้นำชุมชนหรือตัวแทนของชาวบ้านซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ ดังนั้น นักวิจัยควรชี้แจงให้บุคคลที่ขอให้ช่วยประกาศใช้ข้อความที่บ่งชี้ว่าชาวบ้านมีอิสระในการตัดสินใจว่าจะมีปฏิสัมพันธ์กับนักวิจัยหรือเข้าร่วมโครงการวิจัยหรือไม่ก็ได้

นอกจากนี้ ในขณะที่เก็บข้อมูลอยู่ในชุมชน นักวิจัยควรขอความยินยอมจากอาสาสมัครแต่ละรายที่นักวิจัยมีปฏิสัมพันธ์ด้วยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และพึงระลึกว่าถึงแม้จะได้ประกาศให้สาธารณชนรับรู้เกี่ยวกับโครงการวิจัยและตัวของนักวิจัยไปแล้วตั้งแต่แรก แต่คนในชุมชนบางรายอาจได้รับข้อมูลไม่เพียงพอหรือไม่ได้ยินตอนที่มีการประกาศเสียงตามสาย ในกรณีนี้นักวิจัยต้องให้ข้อมูลกับอาสาสมัครแต่ละรายเพื่อประกอบการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการวิจัย (ดูเพิ่มเติมใน จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง (2563))

การบันทึกข้อมูลในรูปแบบต่างๆ กับการละเมิดความเป็นส่วนตัวและเปิดเผยความลับของอาสาสมัคร

การบันทึกข้อมูลในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจดบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การทำแผนที่หรือแผนภูมิครอบครัว การถ่ายภาพยนตร์หรือวิดีโอ การบันทึกเสียง และการถ่ายภาพ อาจนำไปสู่การละเมิดความเป็นส่วนตัวและเปิดเผยความลับจนก่อให้เกิดความเสี่ยง อันตราย หรือความเสียหายกับอาสาสมัครได้

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถ่ายภาพหรือวิดีโอซึ่งเป็นวิธีการที่นักวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์นิยมทำในขณะที่เก็บข้อมูล นักวิจัยต้องถามตัวเองว่าภาพถ่ายหรือวิดีโอมีความจำเป็นหรือไม่ อย่างไร กับงานวิจัย โดยทั่วไปแล้ว หากไม่มีการวิเคราะห์ผลการศึกษาจากภาพถ่ายหรือวิดีโอ คณะกรรมการฯ ไม่อนุญาตให้ถ่ายภาพหรือบันทึกวิดีโอ เพื่อปกป้องความเป็นส่วนตัวของอาสาสมัคร แต่ถ้ามีความจำเป็นก็สามารถชี้แจงกับคณะกรรมการฯ ได้

การนำเสนอผลการวิจัยและการเผยแพร่งานวิจัย

ปัญหาที่มักพบในการพิจารณาโครงการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ ก็คือ นักวิจัยมักระบุในแบบเสนอเพื่อขอรับการพิจารณาด้านจริยธรรมการวิจัย (submission form) และในเอกสารชี้แจงอาสาสมัครหรือแบบแสดงความยินยอมของอาสาสมัครว่า “จะนำเสนอผลการวิจัยในภาพรวม ไม่การนำเสนอข้อมูลเป็น

รายบุคคล” ข้อความดังกล่าวสามารถใช้ได้สำหรับงานวิจัยเชิงปริมาณ แต่สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งนักวิจัยจะหยิบยกคำพูดของอาสาสมัครไว้ในงานวิจัย ถ้าใช้ข้อความข้างต้น ถือว่ามีความย้อนแย้ง เนื่องจากการหยิบยกคำพูดของอาสาสมัครไว้ในงานวิจัยไม่ถือเป็น “การนำเสนอผลการวิจัยในภาพรวม” ดังนั้น ต้องแก้ไขข้อความให้เหมาะสมและตรงกับที่จะทำจริงว่าหากจะหยิบยกคำพูดของอาสาสมัครไว้ในงานวิจัยหรือผลงานทางวิชาการอื่น ๆ ที่จะเผยแพร่ภายหลัง นักวิจัยจะใช้นามสมมุติหรือรหัสแทนชื่อและนามสกุลจริงของอาสาสมัคร และจะตรวจสอบไม่ให้มีข้อมูลที่สามารถเชื่อมโยงถึงตัวของอาสาสมัครได้

ในกรณีที่งานวิจัยมีประเด็นไม่อ่อนไหว อาสาสมัครเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงหรือเป็นที่รู้จักในวงสังคม และข้อมูลที่จะนำเสนอจะไม่ส่งผลกระทบต่อบุคคลดังกล่าว นักวิจัยอาจจะระบุชื่อและนามสกุลจริงของอาสาสมัครได้ โดยชี้แจงเหตุผลและความจำเป็นต่อคณะกรรมการฯ หากคณะกรรมการฯ อนุญาต จึงชี้แจงกับกลุ่มเป้าหมายว่าจะขออนุญาตระบุชื่อและนามสกุลในงานวิจัย หากกลุ่มเป้าหมายไม่อนุญาตก็จะใช้นามสมมุติหรือรหัสแทน

สรุป

การวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์พบได้ทั้งในสาขาวิชาที่อยู่ในสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ รวมทั้งสาขาวิชาอื่นๆ ที่ใช้วิธีการศึกษาทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ในการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยจึงควรตระหนักว่าการออกแบบงานวิจัยตามหลักวิชาการและสอดคล้องกับหลักและแนวปฏิบัติทางจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จะช่วยปกป้องอาสาสมัครและลดความเสี่ยงที่อาจเกิดกับอาสาสมัครที่ถูกนำเข้าร่วมโครงการวิจัย นอกจากนี้ยังต้องให้ความสำคัญในประเด็นทางจริยธรรมอย่างรอบด้านในขั้นตอนอื่น ๆ ของกระบวนการวิจัยรวมทั้งการเผยแพร่ผลการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (ม.ป.ป.) สังคมศาสตร์. สืบค้นเมื่อ 15 มกราคม 2565, <https://dictionary.orst.go.th>.
- จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง. (2563). ข้อพิจารณาด้านจริยธรรมสำหรับงานวิจัยที่ใช้วิธี การสังเกตแบบมีส่วนร่วม.
- สารชมจริยธรรมการวิจัยในคนในประเทศไทย (FERCIT Newsletter), 20(1) (ม.ค. - มี.ค. 2563), 2-3.
- ชไมพร กาญจนกิจสกุล. (2561). จริยธรรมการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์: หลักการและแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์. พิษณุโลก: การพิมพ์ต่อทอม.

นิภาพรรณ เจนสันติกุล และไชยณัฏฐ์ ดำดี. (2563). พฤติกรรมศาสตร์: ขอบข่ายและวิธีการศึกษาสำหรับการพัฒนาองค์การ. วารสารสาระคาม, 11(2), 24-45.

Teddlie, C. and Tashakkori, A. (2009). Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences. London: Sage.